

Konrad Kołodziejczyk

(Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa)

<https://orcid.org/0000-0001-6795-8553>

Urodzenia pozamałżeńskie w parafii Nowy Korczyn w latach 1751–1800¹

DOI 10.4467/23916001HG.24.008.19523

Słowa kluczowe: urodzenia pozamałżeńskie, dzieci nieślubne, demografia historyczna, Nowy Korczyn
Keywords: extramarital births, illegitimate children, historical demography, Nowy Korczyn

Historycy-demografowie są zgodni, że o rozwoju każdego społeczeństwa decydował i nadal decyduje poziom prokreacji małżeńskiej, toteż głównym punktem zainteresowań współczesnej demografii historycznej jest rodzina nuklearna (prosta), czyli małżeństwo i jego biologiczne potomstwo. Program szkoły *Annales* zakładał powiązanie historii z innymi naukami społecznymi. Postulował także poszukiwanie nowych źródeł historycznych i stosowanie metod kwantytatywnych przy ich analizie. Dążono wówczas do rozszerzenia problematyki badawczej o m.in. badania nad rodziną dawną². Reakcją na postulaty szkoły *Annales* było opracowanie przez francuskiego demografa i statystyka Louisa Henry'ego oraz archiwistę Michela Fleury'ego nowych dla demografii metod badania rodzin w przeszłości. Doceniając niewątpliwe osiągnięcia w dziedzinie badań nad rodziną dawną, które zawdzięczamy głównie metodzie rekonstrukcji rodzin opracowanej przez wspomnianych francuskich badaczy³, należy także pamię-

¹ Artykuł jest przeredagowaną częścią pracy magisterskiej pt. „Ludność Nowego Miasta Korczyna w latach 1751–1800 w świetle ksiąg metrykalnych”, napisanej pod kierunkiem prof. Zdzisława Nogi. Dotychczas ukazał się drukiem rozdział dotyczący nowokorczyńskich rodzin zrekonstruowanych. Zob. Konrad Kołodziejczyk, „Rodzina w parafii Nowy Korczyn w drugiej połowie XVIII wieku na podstawie ksiąg metrykalnych (część 1)”, *Przeszłość Demograficzna Polski* 38, 3 (2016): 55–78; *idem*, „Rodzina w parafii Nowy Korczyn w drugiej połowie XVIII wieku na podstawie ksiąg metrykalnych (część 2)”, *Przeszłość Demograficzna Polski* 39 (2017): 65–95.

² Tomasz Wiślicz, „Szkola «Annales» wobec wyzwań schyłku XX wieku. Krytyka i próby reform”, *Kwartalnik Historyczny* 112, 2 (2004): 79–100.

³ Michel Fleury, Louis Henry, *Des registres paroissiaux à l'histoire de la population. Manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil* (Paris: Institut national d'études démographiques, 1956).

tać o pozamałżeńskiej aktywności seksualnej naszych antenatów. Jest ona wprawdzie marginalna w stosunku do aktywności w ramach związków małżeńskich, ale niezwykle ciekawa z punktu widzenia badań nad dawną obyczajowością. W demografii historycznej, jeśli chodzi o przedślubną aktywność seksualną, wyróżnia się pojęcia: urodzenia będące efektem poczęcia przedmałżeńskiego (dziecko zostaje poczęte przed ślubem, lecz na świat przychodzi już w legalnie zawartym związku małżeńskim) oraz urodzenia nieslubnego (pozamałżeńskiego)⁴. W niniejszej pracy zajęto się tym ostatnim zagadnieniem⁵.

Nowe Miasto Korczyn zostało lokowane około połowy XIII w. Do XVI w. rozwijało się pod względem gospodarczym, do czego przyczyniły się głównie liczne przywileje królewskie. Prosperity miasta sprzyjało także jego położenie na przecięciu głównych traktów: z Krakowa na Ruś, w kierunku Wiślicy, Proszowic oraz Buska, a także łączącego Kraków z Sandomierzem oraz przy wiślanej drodze wodnej⁶. Źródłem dobrej koniunktury Nowego Korczyna był handel zbożem, w XVI w. odbywały się tam osiem razy w roku wielkie targi zbożowe⁷. Ośrodek dzięki swojemu położeniu stanowił centrum życia politycznego – był miejscem licznych zjazdów politycznych i zgromadzeń szlacheckich oraz siedzibą starostwa⁸. Od przełomu XIV i XV w. aż do końca istnienia I Rzeczypospolitej w mieście odbywały się sądy grodzkie dla powiatów wiślickiego i pilźnieńskiego (po 1764 r. na przemian z Pilznem)⁹. Zamek, wzniesiony około połowy XIV w. staraniem Kazimierza Wielkiego na terenie dzisiejszej wsi Podzamcze, był ulubioną rezydencją króla Władysława Jagiełły¹⁰.

⁴ Piotr Guzowski, „Badania demograficzne nad rodziną wiejską w okresie staropolskim”, w *Struktury demograficzne rodziny na ziemiach polskich do połowy XX wieku. Przegląd badań i problemów*, red. Piotr Guzowski, Cezary Kukło (Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2014), 22.

⁵ Wyniki analiz nad poczęciami przedmałżeńskimi w parafii Nowy Korczyn w drugiej połowie XVIII w., które pozyskano, posługując się metodą rekonstrukcji rodzin, przedstawiono już wcześniej. Zob. Kołodziejczyk, „Rodzina w parafii Nowy Korczyn w drugiej połowie XVIII wieku na podstawie ksiąg metrykalnych (część 2)”: 65–95.

⁶ Andrzej Jureczko, „Średniowieczne mosty i przewozy na górnej Wiśle (na wschód od Krakowa)”, w *Studia i materiały z dziejów osadnictwa i gospodarki górnej Wisły w okresie przedrozbiorowym*, red. Feliks Kiryk (Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1990), 19, 21; „Nowy Korczyn”, w *Słownik geograficzno-krajoznawczy Polski*, red. Maria Irena Mileska (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1992), 457–458.

⁷ Stanisław M. Przybyszewski, Andrzej Bienias, *Nowy Korczyn przez stulecia: szkice z dziejów Nowego Korczyna i okolic* (Kielce: Wydawnictwo Gens, 2001), 47, 55.

⁸ Jan Nepomucen Chądzyński, *Historyczno-statystyczne opisy miast starożytnych w ziemi sandomierskiej leżących*, t. 1 (Warszawa: nakł. F. Blumenthal, 1856), 188–189; „Korczyn”, w *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych Krajów Słowiańskich*, t. 4, red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski (Warszawa: nakł. Władysława Walewskiego, 1883), 395–397.

⁹ Michał Pawlikowski, *Sądownictwo grodzkie w przedrozbiorowej Rzeczypospolitej* (Strzałków: Michał Pawlikowski, 2012), 54.

¹⁰ Helena Kręt, *Śladami świętej Jadwigi: Jadwiga i Jagiełło w Nowym Mieście Korczynie* (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2008).

W XVII w. rozpoczął się jednak okres stagnacji gospodarczej miasta, a co za tym idzie – spadku jego roli politycznej. Przeniesienie dworu królewskiego z Krakowa do Warszawy u schyłku XVI w. spowodowało, że Nowe Miasto Korczyn stało się na mapie politycznej ówczesnej Rzeczypospolitej miastem peryferyjnym. Należy także odnotować kilkukrotne jego zniszczenie, m.in. w efekcie złupienia przez rokoszan Zebrzydowskiego, wielkiego pożaru w 1607 r. czy wreszcie wojny polsko-szwedzkiej w połowie XVII w. i najazdu księcia Jerzego II Rakocze w 1657 r.¹¹ Czasy saskie i stanisławowskie spowodowały dalszy upadek gospodarczy i polityczny, który dokonał się w wyniku m.in. najazdu szwedzkiego w 1702 r. oraz serii klęsk elementarnych w postaci „morowego powietrza”, nawiedzającego miasto w 1701 oraz 1707 r.¹² Nie bez znaczenia były pożary niszczące miasto w 1758 i 1777 r. oraz na przełomie 1789 i 1790 r.¹³ Pomimo licznych przywilejów królewskich, które miały na celu ożywienie gospodarki, jak nadanie w 1659 r. Żydom prawa propinacji i handlu różnymi towarami, miasto nie podźwignęło się z upadku¹⁴. W XVIII-wiecznych zapisach Nowe Miasto Korczyn jawi się jako ośrodek głęboko podupadły¹⁵. Stracił on charakter ośrodka handlowo-rzemieślniczego i w wyniku procesu jego agraryzacji przekształcał się w osadę o zgoła wiejskim charakterze.

W drugiej połowie XVIII w. w skład parafii Nowy Korczyn, oprócz samego miasta, wchodziło sześć miejscowości: Grotniki, Podzamcze, Zawodzie, Pawłów (wraz z tzw. Stojkami), Raj oraz Podraje (wraz z tzw. Łąkami)¹⁶. Parafia należała do diecezji krakowskiej oraz dekanatu opatowieckiego¹⁷. Sąsiednimi ośrodkami były parafie w Starym Korczynie (na południu i południowym zachodzie), Bolesławiu (na południowym wschodzie), Ostrowcach (na wschodzie i północnym wschodzie) oraz Strożyskach (na północy)¹⁸.

¹¹ Chądzyński, *Historyczno-statystyczne opisy*, 193; „Korczyn”, 395–397; Jan Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w pińczowskiem, skalbmierskiem i wiślickiem* (Marjówka: Druk Szkoły Rzemiosł w Marjówce, 1927), 146.

¹² „Korczyn”, 395–397.

¹³ Chądzyński, *Historyczno-statystyczne opisy*, 197; „Korczyn”, 395–397; Zygmunt Ruta, Jan Ryś, „Kolonja akademicka w Nowym Korczynie”, w *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace z Historii Oświaty i Wychowania* 131, 11 (1989): 75–76.

¹⁴ *Lustracja województwa sandomierskiego 1789*, cz. 3, wyd. Helena Madurowicz-Urbańska (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1968), 71; Chądzyński, *Historyczno-statystyczne opisy*, 192.

¹⁵ Archiwum Główne Akt Dawnych, Metryka Koronna, sygn. 1/4/0/8/35, k. 39; *Magazyn Warszawski, pięknych nauk, sztuków i różnych wiadomości dawnych i nowych, dla zabawy i pożytku osób obojej płci, wszelkiego stanu i smaku*, t. 3, cz. 1 (Warszawa: Michał Gröll, 1785), 563.

¹⁶ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie (dalej: AKMKr), Akta wizytacji biskupich, sygn. AV 56, k. 550.

¹⁷ Stanisław Litak, *Struktura terytorialna Kościoła łacińskiego w Polsce w 1772 roku* (Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1980), 184.

¹⁸ *Idem, Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku* (Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2006). Do drobnych zmian w strukturze sieci parafialnej na tym terenie doszło w 1772 r. wskutek I rozbioru Polski,

Prezentowane wyniki badań są częścią szerszego programu badawczego, zakładającego dokonanie charakterystyki demograficznej ludności wchodzącej w skład miejsko-wiejskiej parafii Nowy Korczyn w latach 1751–1800¹⁹. Tak ogólnie nakreślony koncept badań zawiera wiele celów szczegółowych. Jednym z nich jest właśnie rozpoznanie zagadnienia nieślubnego potomstwa, czyli analiza m.in. powszechności (odsetka) czy sezonowości urodzeń z nieprawego łoża. Równie ciekawe wydaje się ustalenie środowiska społecznego rodziców, kultury imienniczej czy doboru rodziców chrzestnych nieślubnych dzieci. Tym samym możliwe staje się poznanie w pewnym stopniu postaw obyczajowych w społeczeństwie staropolskim oraz poniekąd jego reakcji na pozamałżeńską ciążę²⁰.

Wyjaśnienia wymagają oczywiście przyjęte ramy chronologiczne badań. W badaniach nad ludnością zaleca się używanie analiz długookresowych, a do przeprowadzenia badań demograficznych – wybór okresu, w którym w danej parafii prowadzono nieprzerwanie trzy serie zapisów metrykalnych. W badanej parafii takie kryterium spełniają nie tylko zapisy z drugiej połowy XVIII w., ale również metryki wcześniejsze. Jednak w wyniku badań wstępnych okazało się, że zapisy pochodzące sprzed połowy XVIII w. nie dorównują jakościowo zapisom późniejszym (np. w zapisach sprzed 1751 r. odnotowano poważne braki w rejestracji zgonów). Wyznaczanie w przypadku badań demograficznych ścisłych, poniekąd sztucznych cezur może narazić badacza na zarzut stosowania niewłaściwych podziałów, jednak w analizach tego typu konieczne jest ustalenie takich właśnie ram badań, co ułatwia chociażby porównanie ich wyników z ustaleniami innych badaczy.

Bazę źródłową do przeprowadzenia tych analiz stanowiły trzy serie ksiąg metrykalnych parafii przechowywane w Archiwum Diecezjalnym w Kielcach²¹. Głównie

ponieważ wsie Boruszowa i Hubenice, należące dotychczas do parafii starokorczyńskiej, zostały przyłączone do parafii w Gręboszowie, zob. AKMKr, Akta wizytacji biskupich, sygn. AV 56, k. 737–738.

¹⁹ W skład tego programu wchodziły zagadnienia dotyczące ruchu naturalnego ludności (w tym: ślubów, urodzeń oraz zgonów) oraz charakterystyki rodziny dawnej (jej wielkości, dzietności i płodności małżeńskiej, czasu oczekiwania na pierwsze dziecko i kolejne, długości trwania małżeństwa, okresu wdowieństwa oraz skali okołoporodowej umieralności kobiet). Dotychczas zaprezentowano wyniki badań poświęconych rodzinom nowokorczyńskim, zob. Kołodziejczyk, „Rodzina w parafii Nowy Korczyn w drugiej połowie XVIII wieku na podstawie ksiąg metrykalnych (część 1)”: 55–78; *idem*, „Rodzina w parafii Nowy Korczyn w drugiej połowie XVIII wieku na podstawie ksiąg metrykalnych (część 2)”: 65–95; *idem*, „Cmentarze w miastach staropolskich jako przestrzeń kontrastów. Przykład miasta Kazimierza pod Krakowem oraz Nowego Miasta Korczyna”, *Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym* 67, 3 (2023): 73–101.

²⁰ Marcin Kamler, „Dzieciobójstwo w miastach Korony w drugiej połowie XVI i pierwszej połowie XVII w.,” *Czasopismo Prawno-Historyczne* 38, 1 (1986): 171.

²¹ Badania ludności parafii Nowy Korczyn w latach 1751–1800 przeprowadzono, wykorzystując zapisy w dziewięciu księgach metrykalnych (po trzy księgi z każdej serii). Zgodnie z przyjętą w badaniach demograficznych metodologią, opracowaną dla przeprowadzenia procesu rekonstrukcji rodzin, zakładającą wykorzystanie wpisów nieco wcześniejszych oraz nieco późniejszych od badanego okresu, skorzystano z zapisów chrztów z lat 1730–1820, ślubów z lat 1751–1820 oraz zgonów z lat

nym źródłem do badań nad urodzeniami pozamałżeńskimi były księgi metrykalne chrztów²², a istotnym materiałem pomocniczym – dwie pozostałe serie metryk (ślubów i zgonów). Wiadomo, że staropolskie księgi metrykalne nie są wolne od pewnych mankamentów oraz cechują się różnym stopniem dokładności i kompletności²³. Pamiętać należy ponadto, że metryki nie powstały w celu informowania historyków-demografów o ruchu naturalnym ludności w przeszłości²⁴. Niemniej jest to źródło, które jako jedyne ukazuje w sposób bezpośredni fakty demograficzne. Wykorzystane zapisy metrykalne również nie są pozbawione braków, lecz dzięki obliczeniu tzw. współczynników kompletności i jakości, służących w demografii historycznej do oceny jakości materiału metrykalnego, udało się stwierdzić, że nowokorczyńskie metryki są materiałem zdatnym do przeprowadzenia prezentowanych w tym miejscu badań²⁵.

Przy okazji omawiania źródeł nie można pominąć czysto technicznych kwestii ich eksploatacji. Masowy charakter źródeł metrykalnych zdecydował o zastosowaniu w analizach metod statystycznych. Jednak operowanie danymi masowymi nie byłoby możliwe bez wykorzystania mocy obliczeniowej komputera, nieodzownego dziś elementu badań kwantytatywnych²⁶. Komputerowe bazy danych metryki stwo-

1751–1820. Zob. Liber Baptisatorum Ecclesiae Neo Corcin. ab. An: 1730–1798, Archiwum Diecezjalne w Kielcach (dalej: ADK), Księgi metrykalne parafii Nowy Korczyn (dalej: KMPNK), sygn. 2; Liber primus Natorum Ecclesiae Parochialis Neo Corcinensis ab Anno 1798–1808, ADK, KMPNK, sygn. 3; Liber Copulatorum Ecclesiae Neo Corcin ab An: 1622–1782, ADK, KMPNK, sygn. 26; Liber Copulatorum Ecclesiae Neo Corcinensis ab Anno 1783–1797, ADK, KMPNK, sygn. 27; Liber Copulatorum Ecclesiae Parochialis Neo Corcin. 1798–1851, ADK, KMPNK, sygn. 28; Liber Mortuorum Ecclesiae Neo Corcinensis ab Anno 1628–1794, ADK, KMPNK, sygn. 31; Liber Primus Mortuorum Ecclesiae Parochialis Neo Corcinensis ab. An. 1798–1810, ADK, KMPNK, sygn. 32; Liber Secundus Mortuorum Ecclesiae Prchls Neo Corcin 1810–1850, ADK, KMPNK, sygn. 33, www.metryki.genbaza.pl, dostęp: 20.11.2014.

²² Liber Baptisatorum Ecclesiae Neo Corcin. ab. An: 1730–1798, ADK, KMPNK, sygn. 2; Liber primus Natorum Ecclesiae Parochialis Neo Corcinensis ab Anno 1798–1808, ADK, KMPNK, sygn. 3.

²³ Irena Gieysztorowa, „Badania demograficzne na podstawie metryk parafialnych”, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 10, 1–2 (1962): 103–121; *eadem*, „Niebezpieczeństwa metodyczne polskich badań metrykalnych XVII–XVIII wieku”, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 19, 4 (1971): 557–588; *eadem*, *Wstęp do demografii staropolskiej* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1976), 218–240; Cezary Kukło, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej* (Warszawa: Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Wydawnictwo DiG, 2009), 102–129.

²⁴ Witold Kula, *Problemy i metody historii gospodarczej* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1963), 362–363.

²⁵ Proces oceny wykorzystanego w tej pracy materiału metrykalnego przedstawiono w: Kołodziejczyk, „Rodzina w parafii Nowy Korczyn w drugiej połowie XVIII wieku na podstawie ksiąg metrykalnych (część 1)”: 60–63.

²⁶ Na temat współczesnego wykorzystania komputerowych technik obliczeniowych w polskiej demografii historycznej zob. Waldemar Pasięka, „Rekonstrukcja rodzin na podstawie ksiąg metrykalnych za pomocą programu komputerowego Microsoft Access. Wprowadzenie praktyczne”, *Przeszłość Demograficzna Polski* 30 (2011): 111–136; Mateusz Wyźga, *Parafia Raciborowice od XVI do końca XVIII wieku: studium o społeczności lokalnej* (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2011),

rzono, wykorzystując arkusze kalkulacyjne programu Microsoft Excel. Dane w tych bazach poddano obliczeniom i analizie statystycznej (wykorzystując takie opcje jak sortowanie, filtrowanie oraz funkcje średniej, mediany, sumy jeżeli, sumy warunków itd.). Wykorzystano ponadto różnorakie funkcje programu (matematyczne oraz statystyczne).

Kluczową kwestią w badaniach demograficznych przedślubnej aktywności seksualnej społeczeństwa przedprzemysłowego jest określenie powszechności takich pozamałżeńskich kontaktów. Sposobem pomiaru jest obliczenie odsetka chrztów w danej parafii dzieci spłodzonych poza związkiem małżeńskim. Chociaż kler parafialny był zobowiązany udzielać chrztu wszystkim dzieciom bez względu na legalność pochodzenia²⁷, to nie sposób poznać całkowitej skali przedślubnej aktywności seksualnej w epoce przedprzemysłowej. Skoro rejestracja metrykalna nie objęła wszystkich urodzeń „legalnych”, to z pewnością z różnych względów nie objęła również ogółu urodzeń pozamałżeńskich²⁸. W parafii Nowy Korczyn chrzty pozamałżeńskie zapisywano w tych samych księgach metrykalnych co urodzenia legalne²⁹. Na oznaczenie chrztów nieślubnych dzieci stosowano w parafii nowokorczyńskiej najczęściej formuły „illegitimi thori” oraz „incerti patris”. Według zapisów metrykalnych w parafii Nowy Korczyn w latach 1751–1800 ochrzczono 179 dzieci narodzonych poza związkami małżeńskimi. Jeśli wiadomo, że w tym okresie łącznie zapisano 4101 metryk chrztów, to urodzenia nieślubne stanowiły 4,4% ogółu urodzeń. Okazało się, że udział chrztów nieślubnych dzieci sukcesywnie wzrastał w kolejnych dekadach drugiej połowy XVIII w. (wykres 1). Ów wzrost można powiązać z powszechnym rozprężeniem obyczajów w XVIII w.³⁰ Z drugiej strony mógł też mieć związek ze stopniowo polepszającą się jakością rejestracji metrykalnej chrztów. Wiadomo ponadto, że na natężenie liczby nieślubnych urodzeń zwykle miała wpływ sytuacja gospodarcza i polityczna³¹. Również klęski elementarne nierzadko wpływały

44–46; Sabina Rejman, *Ludność podmiejska Rzeszowa w latach 1784–1880. Studium demograficzno-historyczne* (Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2006), 173–200; Agnieszka Kamieniecka, „Rodzina w parafii katolickiej w Bielawie w latach 1846–1894”, *Przeszłość Demograficzna Polski* 23 (2002): 77.

²⁷ Mateusz Wyźga, „Urodzenia pozamałżeńskie w podkrakowskiej parafii Raciborowice w XVII–XVIII wieku w świetle ksiąg metrykalnych”, *Przeszłość Demograficzna Polski* 29 (2010): 161.

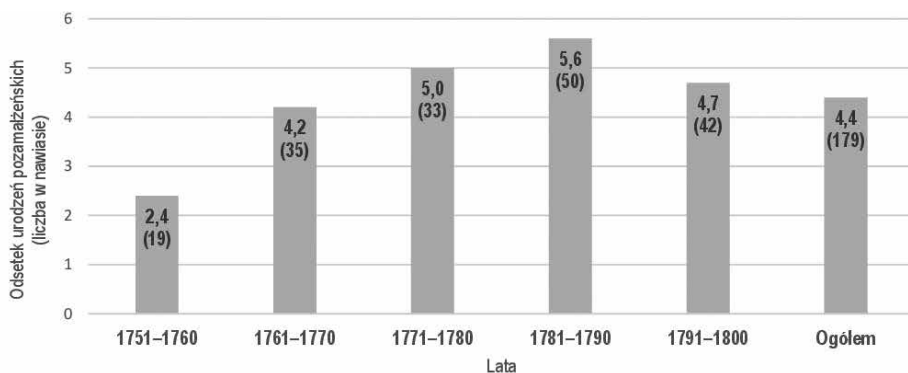
²⁸ Np. ze względu na powszechne wówczas zjawisko dzieciobójstwa, które często występowało w przypadku potomstwa pozamałżeńskiego, zob. Danuta Żołądź-Strzelczyk, *Dziecko w dawnej Polsce* (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2002), 263–286; Kamler, „Dzieciobójstwo”: 171–184; Cezary Kukło, *Rodzina w osiemnastowiecznej Warszawie* (Białystok: Dział Wydawnictw Filii Uniwersytetu Warszawskiego, 1991), 127.

²⁹ Podobnie czyniono wówczas w przypadku większości parafii, zob. Wyźga, „Urodzenia pozamałżeńskie”: 160.

³⁰ Kukło, *Demografia*, 387; *idem*, *Rodzina*, 131.

³¹ Działania wojenne i stacjonowanie wojsk sprzyjało przygodnym kontaktom miejscowych kobiet z żołnierzami. Np. w małych miastach Pilzno i Wojnicz zaobserwowano, że w okresie

na rozluźnienie postaw obyczajowych³², ale w badanym okresie nie odnotowano poważniejszych epidemii w parafii Nowy Korczyn³³.

Wykres 1. Odsetek urodzeń pozamałżeńskich w parafii Nowy Korczyn w latach 1751–1800

Opracowanie własne na podstawie: Liber Baptisatorum Ecclesiae Neo Corcin. ab. An: 1730–1798, ADK, KMPNK, sygn. 2; Liber primus Natorum Ecclesiae Parochialis Neo Corcinensis ab Anno 1798–1808, ADK, KMPNK, sygn. 3.

Odsetek urodzeń z nieprawego łoża obliczony dla parafii nowokorczyńskiej w latach 1751–1800 wydaje się być podobny do wyników uzyskanych dla innych parafii miejsko-wiejskich (tabela 1). W parafiach miejskich odsetek nieślubnych urodzeń był na ogół większy niż w ośrodkach miejsko-wiejskich czy przede wszystkim w wiejskich³⁴. Cięższe pozamałżeńskie w środowisku wiejskim były zwykle piętnowane, dlatego brzemiennie kobiety niejako przymusowo migrowały do miast, gdzie łatwiej było ukryć fakt posiadania takiego potomstwa³⁵.

stacjonowania w tych miastach garnizonów wojsk austriackich miał miejsce wyraźny wzrost liczby nieślubnych urodzeń w porównaniu z okresami wcześniejszymi. Zob. Piotr Miodunka, *Społeczność małych miast południowej Małopolski od końca XVI do końca XVIII wieku* (Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, 2021), 421.

³² Kukło, *Rodzina*, 131. W parafii łomżyńskiej w niespokojnych latach 1651–1660 zanotowano 11,9% nieślubnych urodzeń, a w poprzednim pięcioleciu – „tylko” 5%, zob. *idem*, *Demografia*, 386–387.

³³ Jedyną epidemią, którą odznaczyła się w księgach metrykalnych parafii Nowy Korczyn w drugiej połowie XVIII w., była epidemia ospy. Zebrała ona na przełomie 1798 i 1799 r. wśród najmłodszych dzieci parafian nowokorczyński obfite żniwo. Zob. Liber Primus Mortuorum Ecclesiae Parochialis Neo Corcinensis ab. An. 1798–1810, ADK, KMPNK, sygn. 32.

³⁴ Cezary Kukło, „Rodzina w miastach i miasteczkach”, w *Rodzina i jej gospodarstwo na ziemiach polskich w geografii europejskich struktur rodzinnych do połowy XX wieku*, red. Piotr Guzowski, Cezary Kukło (Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy; Warszawa: Polskie Towarzystwo Historyczne, 2019), 92–94.

³⁵ Kukło, *Rodzina*, 127; Rejman, *Ludność podmiejska Rzeszowa*, 114; Jerzy Spychała, „Urodzenia w parafii Strzelce Opolskie w latach 1766–1870”, w *Śląskie Studia Demograficzne*, t. 2: *Urodzenia*, red. Zbigniew Kwaśny (Wrocław: Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995), 21;

Tabela 1. Odsetek urodzeń pozamałżeńskich na ziemiach polskich (XVII–XIX w.)

Parafia	Typ parafii	Okres	Urodzenia pozamałżeńskie (w %)
Bogucice	wiejska	1738–1800	4,7
		1801–1860	5,2
Kazimierz k. Krakowa	miejska	1717–1800	9,8
Łąka	wiejska	1664–1700	6,7
		1701–1750	6,7
		1751–1800	5,7
Łomża	miejsko-wiejska	1601–1650	5,0
		1651–1700	7,0
		1701–1750	4,7
		1751–1800	2,9
Pilzno	miejsko-wiejska*	1669–1696	2,7
		1701–1731	3,2
		1758–1784	2,1
Raciborowice	wiejska	1601–1800	4,1–5,7**
Strzelce Opolskie	miejska	1766–1870	7,6
	wiejska	1766–1870	5,6
Toszek	miejsko-wiejska	1789–1877	5,4
Warszawa	miejska	1700–1749	9,6
		1750–1799	8,4
Warszawa (Stara)	miejska	XVII w.	7,1
Wojnicz	miejsko-wiejska*	1676–1711	4,5
		1758–1787	3,4

* Z opracowania wynika, że ujęto w obliczeniach tylko same miasta, bez wsi parafialnych.

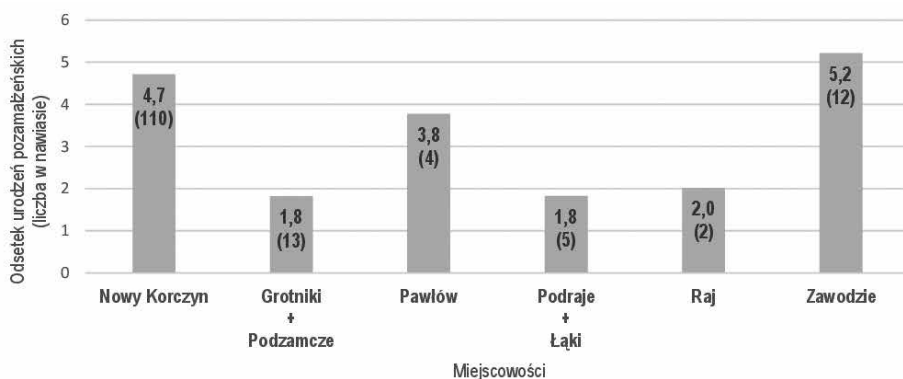
** W zależności od okresu.

Źródło: Danuta Daszkiewicz-Ordyłowska, „Urodzenia w parafii toszeckiej w latach 1789–1877”, w *Śląskie Studia Demograficzne*, t. 2: *Urodzenia*, red. Zbigniew Kwaśny (Wrocław: Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995), 30; Konrad Kołodziejczyk, *Ludność chrześcijańskiego Kazimierza pod Krakowem w XVIII wieku. Studium społeczno-demograficzne* (Kraków, 2021), praca doktorska, 407; Cezary Kukło, *Rodzina w osiemnastowiecznej Warszawie* (Białystok: Dział Wydawnictw Filii Uniwersytetu Warszawskiego, 1991), 129; Cezary Kukło, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej* (Warszawa: Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Wydawnictwo DiG, 2009), 386; Jerzy Sychała, „Urodzenia w parafii Strzelce Opolskie w latach 1766–1870”, w *Śląskie Studia Demograficzne*, t. 2: *Urodzenia*, red. Zbigniew Kwaśny (Wrocław: Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995), 20; Ewa M. Ryguła, „Urodzenia pozamałżeńskie”, 15; Jacek Siebel, *Ludność parafii bogucickiej (województwo śląskie) w latach 1738–1860 (na podstawie ksiąg metrykalnych)* (Katowice: Muzeum Historii Katowic, 2012), 166; Maria Sierocka-Pośpiech,

Danuta Daszkiewicz-Ordyłowska, „Urodzenia w parafii toszeckiej w latach 1789–1877”, w *Śląskie Studia Demograficzne*, t. 2: *Urodzenia*, red. Zbigniew Kwaśny (Wrocław: Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995), 30.

„Podrzutki i dzieci nieślubne w Starej Warszawie w XVI wieku (skala zjawiska)”, w *Nędza i dostatek na ziemiach polskich od średniowiecza po wiek XX*, red. Janusz Sztetyło (Warszawa: Instytut Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk, 1992), 76; Piotr Miodunka, *Społeczność małych miast południowej Małopolski od końca XVI do końca XVIII wieku* (Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, 2021), 420; Mateusz Wyżga, *Parafia Raciborowice od XVI do końca XVIII wieku: studium o społeczności lokalnej* (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2011), 199.

Takie przemieszczenia zaniżały skalę pozamałżeńskiej aktywności seksualnej na wsiach i równocześnie zawiązywały ją w dużych miastach, gdzie w efekcie nawet co dziesiąte urodzenie pochodziło z ciąży pozamałżeńskiej³⁶. Według danych z metryk parafii nowokorczyńskiej zdecydowanie częściej do nieślubnych urodzeń dochodziło w mieście (4,7% urodzeń) niż na wsi (2,6%). Odsetek nieślubnych urodzeń odnotowanych w miejscowościach parafialnych ukazano na wykresie 2. Posługiwanie się w tych obliczeniach małymi liczbami wpłynęło jednak niewątpliwie na pewne zniekształcenie wyników, stąd dość wysoki jak na środowisko wiejskie odsetek chrztów nieślubnych dzieci w miejscowości Zawodzie (5,2%). Dane dla pozostałych osad można uznać za typowe dla wsi.

Wykres 2. Odsetek urodzeń pozamałżeńskich w poszczególnych miejscowościach wchodzących w skład parafii Nowy Korczyn w latach 1751–1800

Opracowanie własne na podstawie: Liber Baptisatorum Ecclesiae Neo Corcin. ab. An: 1730–1798, ADK, KMPNK, sygn. 2; Liber primus Natorum Ecclesiae Parochialis Neo Corcinensis ab Anno 1798–1808, ADK, KMPNK, sygn. 3.

W dotychczasowych badaniach demograficznych zwrócono uwagę na sezonowość urodzeń i poczęć dzieci pozamałżeńskich³⁷. Okazuje się, że w parafii

³⁶ Gieysztorowa, *Wstęp*, 252–253.

³⁷ Badania nad ludnością górnośląskiej parafii Toszek wykazały, że zwyczaj nieślubnych poczęć rozpoczynała się w kwietniu i trwała aż do września – Daszkiewicz-Ordyłowska, „Urodzenia”: 24–25. Zob. także Spychała, „Urodzenia”: 8–9.

nowokorczyńskiej w drugiej połowie XVIII w. natężenie poczęć pozamałżeńskich wyraźnie przypadało na miesiące wiosenne i letnie (kwiecień, czerwiec, lipiec; por. tabela 2). Podczas gdy ponad 40% poczęć nieślubnych dzieci nastąpiło w okresie od kwietnia do lipca, to w tym samym czasie miało miejsce około 35% poczęć legalnych dzieci. Być może ciepła aura sprzyjała spotkaniom poza domem osób utrzymujących pozamałżeńskie stosunki seksualne, co kończyć się mogło spłodzeniem nieślubnego potomstwa³⁸. Nie można również wykluczyć, że wysoki udział nieślubnych poczęć w porze wiosennej odpowiada ogólnej zwyczajce poczęć występującej na ziemiach polskich w tej porze roku³⁹. Wskaźnik spada natomiast późną jesienią i zimą.

Trudno natomiast doszukać się prawidłowości we współczynniku maskulinizacji (liczbie urodzeń chłopców przypadającej na 100 urodzeń dziewczynek) obliczonym na podstawie grupy nieślubnych dzieci ochrzczonych w parafii Nowy Korczyn w drugiej połowie XVIII w.⁴⁰ Wykazano w tym przypadku znaczną przewagę urodzeń dziewczynek nad urodzeniami chłopców (na 100 dziewczynek przypadło zaledwie 79 chłopców). Jeśli wiadomo, że wzorcowy wskaźnik maskulinizacji, świadczący o kompletności materiału metrykalnego, winien przybierać wartość około 105–107 urodzeń chłopców przy 100 urodzeniach dziewczynek⁴¹, to potwierdzałoby to przypuszczenie, że w rejestrach badanej parafii nie zapisano wszystkich chrztów dzieci nielegalnych lub po prostu nie wszystkie pozamałżeńskie dzieci zostały przyniesione do kościoła.

W omawianym okresie aż 3,5% nieślubnych urodzeń okazało się urodzeniami bliźniaczymi. Wiadomo z innych badań, że urodzenia bliźniacze były zwykle mniej powszechne w przypadku nieślubnych urodzeń niż w przypadku dzieci par małżeńskich⁴². Wiadomo także, że ogólny odsetek urodzeń mnogich ukształtował się w badanej parafii na poziomie 1,9%. Nadreprezentacja urodzeń mnogich wśród nieślubnych urodzeń świadczyć może o tym, że wiele pojedynczych urodzeń pozamałżeńskich nie zostało zarejestrowanych w metrykach i w konsekwencji sztucznie wzrósł odsetek bliźniaków.

Ciekawym zagadnieniem jest charakterystyka środowiska społecznego, z którego pochodzili rodzice nieślubnych dzieci. W społeczeństwach przedprzemysłowych potomstwo pozamałżeńskie było zjawiskiem dość często spotykanym i niewątpliwie dotyczyło każdej warstwy społecznej. Jednak księgi metrykalne zawierają zwykle

³⁸ Kukło, *Rodzina*, 134.

³⁹ *Idem*, *Demografia*, 314, 351.

⁴⁰ Por. *ibidem*, 388; *idem*, *Rodzina*, 134–135.

⁴¹ *Idem*, *Demografia*, 133.

⁴² Dwoje dzieci dla samotnej matki mogło stanowić duży ciężar finansowy i psychiczny oraz skłonić ją do zabicia lub porzucenia potomstwa. Ciężę mnogą również trudniej było donosić. Duchowni często w księgach chrztów pomijali informacje na temat dzieci, które pochodziły z urodzenia bliźniaczego i zmarły niedługo po urodzeniu, zob. Kukło, *Demografia*, 313.

Tabela 2. Sezonowość urodzeń małżeńskich oraz pozamałżeńskich w parafii Nowy Korczyn w latach 1751–1800

Urodzenia/ poczęcia	Miesiąc urodzenia												Ogółem
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	I	II	III	
Małżeńskie	96	110	125	96	94	95	92	95	104	107	98	88	1200
Pozamałżeńskie	141	101	134	114	87	60	107	74	80	101	107	94	1200

Opracowanie własne na podstawie: Liber Primus Mortuorum Ecclesiae Parochialis Neo Corcinensis ab. An. 1798–1810, ADK, KMPNK, sygn. 32.

niewiele informacji na temat biologicznych rodziców nieślubnych dzieci⁴³. Nie inaczej było w przypadku rejestrów omawianej parafii. Dane obojga rodziców dziecka pozamałżeńskiego zapisano zaledwie jeden raz⁴⁴. W księgach najczęściej zapisywano tylko dane matek (90,5%)⁴⁵. Pozostałe przypadki dotyczą aktów chrztów, w których nie pojawiły się informacje na temat żadnego z rodziców. Największą tajemnicę stanowią personalia ojców. Ich dane można było zapisać tylko wtedy, gdy wyrazili na to zgodę, więc mogli zachować anonimowość⁴⁶. Matka nie musiała znać personaliów ojca dziecka, szczególnie gdy miewała wielu przygodnych partnerów⁴⁷. Nieco więcej wiadomo o matkach nieślubnych dzieci, choć nierzadko ograniczano się w metryce do zapisania jej imienia. Dane matki odnotowywano tylko, jeśli była znana lub gdy o to poprosiła. Z tych powodów informacje w metrykach są dość skąpe. Na 179 nieślubnych urodzeń określono stan społeczny zaledwie ośmiu kobiet (4,5%). W tej grupie znalazły się trzy przedstawicielki stanu szlacheckiego⁴⁸, jedna mieszcza oraz cztery chłopki⁴⁹. Nie zapisywano także stanu cywilnego kobiety⁵⁰, mogła być nie tylko panną lub wdową, lecz także mężatką i tym samym posiadać dziecko nie ze swoim mężem⁵¹. Tak oszczędny charakter zapisów uniemożliwia dokładniejszą ana-

⁴³ Wyźga, „Urodzenia pozamałżeńskie”: 166.

⁴⁴ W maju 1778 r. w nowokorczyńskim kościele ochrzczono Urbana, syna Walentego Michałowskiego i Marianny Kubalszczonki. Pleban zapisał, że było to dziecko przedmałżeńskie – Liber Baptisatorum Ecclesiae Neo Corcin. ab. An: 1730–1798, ADK, KMPNK, sygn. 2, k. 142. Jego rodzice zawarli ślub w tym kościele niecały miesiąc później – Liber Copulatorum Ecclesiae Neo Corcin ab An: 1622–1782, ADK, KMPNK, sygn. 26, s. 207.

⁴⁵ Najczęściej było to imię i nazwisko matki, lecz kilkakrotnie zapisano tylko imię lub nazwisko.

⁴⁶ Kukło, *Rodzina*, 136; Ewa M. Ryguła, „Urodzenia pozamałżeńskie w parafii św. Mikołaja w Łące w latach 1664–1914”, *Przeszłość Demograficzna Polski* 38, 2 (2016): 21–22.

⁴⁷ Wyźga, „Urodzenia pozamałżeńskie”: 166.

⁴⁸ W październiku 1775 r. została ochrzczona Teresa Jadwiga Rozalia, córka „szlachetnej” Agnieszki Pawłowskiej (dziecko zmarło po niespełna trzech miesiącach). W styczniu 1793 r. ochrzczono Błażeja, syna „szlachetnej” Józefy Orłowskiej, a w marcu 1798 r. Józefa Michała, syna nieznaney z nazwiska szlachcianki Teresy (dziecko zmarło następnego dnia) – Liber Baptisatorum Ecclesiae Neo Corcin. ab. An: 1730–1798, ADK, KMPNK, sygn. 2, k. 215v; Liber primus Natorum Ecclesiae Parochialis Neo Corcinensis ab Anno 1798–1808, ADK, KMPNK, sygn. 3, b.p.

⁴⁹ Mała liczba kobiet z określonym w metryce stanem społecznym może wynikać z faktu, że większość tych kobiet stanowiły przybyszki, więc duchownemu sporządzającego metrykę chrztu trudno było określić status społeczny takiej osoby.

⁵⁰ W księgach metrykalnych nieczęsto zapisywano stan cywilny matki nieślubnego dziecka, por. Miodunka, *Społeczność małych miast południowej Małopolski*, 421, przyp. 11.

⁵¹ Stan cywilny można rozpoznać jedynie za pomocą systemowych formantów marytonimicznych (np. końcówki nazwisk „-ówna”, „-anka”, „-owna”, „-onka”, „-ąnka” oznaczają kobiety niezamężne, a końcówka „-owa” – mężatkę lub wdowę). Zob. Stanisław Koziara, Elżbieta Rudnicka-Fira, „Imiona chrzestne dzieci nieślubnych w perspektywie historyczno-kulturowej (na materiale z terenu Małopolski)”, *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica* 5 (2010): 148. Potomstwo kobiety zamężnej niepo pochodzące od jej męża nazywano „dziećmi kukulczymi”.

lizę pochodzenia społecznego. Ówczesnie duchowni mieli zakaz podawania w zapisach metrykalnych informacji mogących zniesławić rodziców dziecka⁵², choć takowe się jednak pojawiały⁵³. Na przykład rodziców niejakiej Teresy, którą ochrzczono w Nowym Korczynie w marcu 1760 r., ksiądz określił jako „nequam immo nequissimus” („nikczemni, zaprawdę niegodziwi”)⁵⁴. W innym przypadku określono noworodka jako narodzonego „ex infidelibus parentibus” („z wiarołomnych rodziców”)⁵⁵. Użycie określenia „infidelis” może też wskazywać, że rodzice dziecka byli wyznania mojżeszowego⁵⁶.

Jak dowiodły badania demograficzne, kobiety rodzące nieślubne dzieci w miastach stanowiły zwykle element napływowo⁵⁷. Wspomniano wcześniej, iż wiele z nich, aby uniknąć hańby i ostracyzmu ze strony lokalnej społeczności, decydowało się na opuszczenie dotychczasowego miejsca zamieszkania wraz z dzieckiem lub będąc jeszcze w ciąży⁵⁸. Interesująco wygląda więc kwestia rekrutacji terytorialnej tych kobiet. W przypadku parafii nowokorczyńskiej 11 matek nieślubnych dzieci określono jako „advena” („przybyszka”), ale tylko cztery razy zapisano dokładną miejscowość ich pochodzenia lub poprzedniego miejsca pobytu⁵⁹. Wiele z nich prawdopodobnie mogło etapować swoją migrację i zapisana miejscowość stanowiła jedynie część wędrówki. Można założyć, że migrantek z nieślubnym dzieckiem było dużo więcej, ale rejestrator nie uznał takiej informacji za ważną. Wiele nieślubnych ciąż dotyczyło ubogich, młodych i samotnych kobiet, które przybyły do danego ośrodka w celach zarobkowych (pracowały zwykle jako służące domowe)⁶⁰. Wedle badań służba

⁵² Cezary Kukło, „Dzieci nieślubne i podrzutki w warszawskiej parafii św. Krzyża w XVIII wieku”, *Roczniki Humanistyczne* 35, 2 (1997): 312.

⁵³ Wyźga, „Urodzenia pozamałżeńskie”: 161.

⁵⁴ Liber Baptisatorum Ecclesiae Neo Corcin. ab. An: 1730–1798, ADK, KMPNK, sygn. 2, k. 91.

⁵⁵ *Ibidem*, k. 107.

⁵⁶ Irena Sarnowska-Giefing, „O wykluczeniu społecznym wśród mieszkańców Poznania XVI–XVIII wieku z perspektywy onimicznej”, w *Życie na skraju – marginesy społeczne wielkiego miasta*, red. Zbigniew Galor, Barbara Goryńska-Bittner, Sławomir Kalinowski (Bielefeld: Societas Pars Mundi Publishing, 2014), 82, 90, 92.

⁵⁷ Kukło, *Demografia*, 388.

⁵⁸ Kamler, „Dzieciobójstwo”: 177, 179, 180; Mateusz Wyźga, *Homo movens. Mobilność chłopów w mikroregionie krakowskim w XVI–XVIII wieku* (Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2019), 69–70.

⁵⁹ Były to: wieś Borusowa (oddalona w linii prostej ok. 2,6 km od Nowego Miasta Korczyna), wieś Dąbrówki (ok. 89 km), miasto Opatowiec (ok. 8,8 km) oraz miasto Tarnów (ok. 34,4 km). W księgach metrykalnych chrztów nieczęsto na ogół zapisywano miejscowość pochodzenia matki nieślubnego dziecka, por. Miodunka, *Spółeczność małych miast południowej Małopolski*, 421, przyp. 8.

⁶⁰ Wyźga, *Homo movens*, 69–70; Bronisław Geremek, „Europa i świat w początkach epoki nowożytnej: praca zbiorowa, cz. 1: Społeczeństwo, kultura, ekspansja”, w *Europa i świat w początkach epoki nowożytnej*, t. 1, red. Antoni Mączak (Warszawa: Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”, 1991), 43–44, 56–57; Kamler, „Dzieciobójstwo”: 171–184.

zatrudniana w miejskich gospodarstwach domowych rekrutowała się zwykle spośród mieszkańców nieodległych podmiejskich wsi, toteż można założyć, że część matek również stamtąd pochodziła⁶¹. W ten sposób można w pewnym stopniu pokazać kierunki migracji żeńskiej służby domowej⁶². Pobieźna analiza nazwisk (polegająca na porównaniu ich z nazwiskami noszonymi przez mieszkańców parafii) pozwala stwierdzić, że zdecydowana jej większość stanowiła element napływowo.

Położenie społeczne i prawne dzieci pozamałżeńskich z pewnością nie było łatwe. Umieralność niemowląt z nieprawego łoża była wyższa niż dzieci z legalnych związków⁶³, te pierwsze bowiem były często porzucane lub zabijane przez matki. Dzieciobójstwo było jednym ze sposobów zdjęcia z siebie niesławy spowodowanej posiadaniem nieślubnego potomstwa⁶⁴. Pozamałżeńskie dzieci bywały również porzucane (np. zostawiane przed drzwiami kościoła lub na cmentarzach) lub oddawane do specjalnych placówek do opieki nad podrzutkami⁶⁵. Nieślubna ciąża była również nierzadko powodem pogorszenia się sytuacji materialnej kobiety (np. ciężarne służące zwalniano z pracy)⁶⁶. W zapisach prawa obowiązującego w miastach zwracano uwagę na fakt prawnego urodzenia. Kandydat, który aspirował do przyjęcia prawa miejskiego lub chciał dołączyć do korporacji rzemieślniczej, był zobowiązany przedstawić dokument zaświadczający o legalnym urodzeniu⁶⁷. Również według prawa kościelnego osobom pochodzącym ze związków nieformalnych nie wolno było udzielać święceń kapłańskich czy przyjmować ich do zakonów. Choć Kościół nie aprobował przedślubnych kontaktów seksualnych, to nie odmawiał włączenia nieprawych dzieci do swojej społeczności poprzez chrzest. Jednakże kler parafialny wyrażał na wiele sposobów pogardę względem bękartów, np. poprzez zapisywanie aktów chrztów nieślubnych dzieci

⁶¹ Antoinette Fauve-Chamoux, „Służba domowa w Europie od XVI wieku: dzieje i źródła zjawiska”, w *Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV–XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze*, red. Cezary Kukło (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2008), 317; Radosław Poniak, *Służba domowa w miastach na ziemiach polskich od połowy XVIII do końca XIX wieku* (Warszawa: Polskie Towarzystwo Heraldyczne; Wydawnictwo DiG, 2014), 142.

⁶² Mateusz Wyźga, „Mobilność i migracje chłopów do miast polskich doby preindustrialnej. Z badań nad mikroregionem krakowskim”, *Przeszłość Demograficzna Polski* 37, 2 (2015): 101.

⁶³ J. Dennis Willigan, Katherine A. Lynch, *Sources and Methods of Historical Demography* (New York: Academic Press, 1982), 203.

⁶⁴ Żołądz-Strzelczyk, *Dziecko w dawnej Polsce*, 280; Marcin Kamler, *Złoczyńcy. Przestępczość w Koronie w drugiej połowie XVI i w pierwszej połowie XVII wieku (w świetle ksiąg sądowych miejskich)* (Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2010), 265.

⁶⁵ Kukło, *Demografia*, 392–294; Kamler, „Dzieciobójstwo”: 181.

⁶⁶ Tomasz Wiślicz, „Dzieciobójstwo jako narzędzie polityki reprodukcyjnej w Rzeczypospolitej XVII–XVIII wieku”, w *W kręgu rodziny epok dawnych. Dzieciństwo*, red. Bożena Popiołek, Agnieszka Chłosta-Sikorska, Marcin Gadocha (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2014), 280.

⁶⁷ Stanisław Gierszewski, *Obywatele miast Polski przedrozbiorowej* (Warszawa: Polskie Wydawnictwo Naukowe, 1973), 33.

w osobnej księdze metrykalnej⁶⁸ lub wśród „legalnych” chrztów, lecz pismem odwróconym o 180 stopni⁶⁹.

Jedną z form napiętnowania nielegalnego dziecka praktykowaną przez kler było nadawanie imion mających świadczyć o ich pochodzeniu. Chrzczono więc konkretnymi imionami⁷⁰ lub takimi, które występowały bardzo rzadko w parafii w danym okresie⁷¹. Umożliwiało to łatwą identyfikację dzieci z nieprawego łoża w lokalnej społeczności i ułatwiało ich separację w niektórych dziedzinach życia⁷². Nie stwierdzono, aby w parafii nowokorczyńskiej w badanym okresie istniała taka praktyka⁷³. Nadawano tu imiona według najczęściej wówczas praktykowanego zwyczaju, tj. zgodnie z kalendarzem liturgicznym⁷⁴. Z analizy wynika, że imiona nieślubnych dzieci nie różniły się od imion dzieci z legalnych związków (tabela 3)⁷⁵. Można jedynie wskazać, że nieślubne nieco rzadziej otrzymywały

⁶⁸ Np. parafia św. Michała i Stanisława w Kazimierzu prowadziła dla lat 1761–1821 osobną księgę przeznaczoną do notowania chrztów nieślubnych dzieci.

⁶⁹ Wyźga, „Urodzenia pozamałżeńskie”: 161–162. W nowokorczyńskich rejestrach metrykalnych nie zaobserwowano takich praktyk.

⁷⁰ Np. w parafii Głogów Małopolski istniał zwyczaj, aby nadawać nieślubnemu dziecku dwa imiona, a jednym z nich było zawsze imię Dyzma. Święty noszący to imię był uznawany w diecezji przemyskiej za m.in. patrona wzbudzenia żalu za grzechy. Zob. Rejman, *Ludność podmiejska Rzeszowa*, 117. Z kolei w przypadku parafii Kochłowice zauważono, że nieślubnym dzieciom obok powszechnie używanych imion w wielu przypadkach nadano także te rzadkie. Jeden z plebanów miał ponadto zwyczaj nadawania takim dzieciom imion Adam i Ewa – Pelagia Kwapulińska, „Urodzenia w parafii kochłowskiej w XIX wieku”, w *Śląskie Studia Demograficzne*, t. 2: *Urodzenia*, red. Zbigniew Kwaśny (Wrocław: Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995), 51. Być może chodziło o powiązanie grzechu popełnionego przez te biblijne postacie z grzechem, którego w według Kościoła dopuścili się rodzice nieślubnego dziecka.

⁷¹ Koziara, Rudnicka-Fira, „Imiona chrzestne”, 150; Kukło, *Demografia*, 327–328. Jan Stanisław Bystroń wymienia przykłady rzadko występujących imion, których używano do napiętnowania pozamałżeńskiego potomstwa: Karpan, Markjan, Fteopump, Ksenofont, Onysyfor, Fifrona, Ahaftija, Hłykerja, Aftanazy, Sofron, Kieryło, Kłym, Spiridion, Pantaleon, Pudencyana – Jan Stanisław Bystroń, *Słowińskie obrzędy rodzinne. Obrzędy związane z narodzeniem dziecka* (Kraków: Akademia Umiejętności, 1916), 128.

⁷² Jan Stanisław Bystroń, *Księga imion w Polsce używanych* (Warszawa: Towarzystwo Wydawnicze „Rój”, 1938), 46–47; Sabina Rejman, „Imiona nadawane dzieciom w rzeszowskiej parafii farnej na początku XX wieku”, *Przeszłość Demograficzna Polski* 39 (2017): 254, 272.

⁷³ Nie odnotowano również takich praktyk w parafii Raciborowice pod Krakowem – Wyźga, „Urodzenia pozamałżeńskie”: 170. Badania wskazują, że w miastach występował bogatszy repertuar imienniczy nieślubnych dzieci niż na wsiach – Koziara, Rudnicka-Fira, „Imiona chrzestne”, 151–152.

⁷⁴ Dziecko otrzymywało imię świętego patrona, którego liturgiczne wspomnienie przypadało w terminie zbliżonym do terminu narodzin – Zbigniew Kuchowicz, *Obyczaje staropolskie XVII–XVIII wieku* (Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, 1975), 183; Maria Malec, *O imionach i nazwiskach w Polsce. Tradycja i współczesność* (Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, 1996), 30.

⁷⁵ W parafii Nowy Korczyn w drugiej połowie XVIII w. wśród dziesięciu najpopularniejszych imion męskich nadawanych dzieciom w czasie chrztu znalazły się: Jan, Józef, Stanisław, Wojciech, Jakub, Maciej, Antoni, Franciszek, Tomasz oraz Andrzej. W przypadku dziewczynek były to następujące imiona: Marianna, Katarzyna, Agnieszka, Franciszka, Zofia, Elżbieta, Anna, Małgorzata, Tekla oraz Jadwiga.

więcej niż jedno imię. Polionimia dotyczyła około 9% wszystkich dzieci w badanej parafii w tym czasie. Więcej niż jednym imieniem ochrzczono natomiast 7,3% dzieci pozamałżeńskich.

Tabela 3. Imiona nieślubnych dzieci ochrzczonych w parafii Nowy Korczyn w latach 1751–1800

Imiona męskie	Liczba	Imiona żeńskie	Liczba
Józef	8	Marianna	13
Maciej	6	Katarzyna	9
Wojciech	5	Agnieszka, Teresa Zofia	8
Andrzej, Jakub, Wawrzyniec	4	Anna, Franciszka	6
Błażej, Franciszek, Kacper, Piotr, Sebastian, Stanisław	3	Tekla	5
Antoni, Bartłomiej, Grzegorz, Jan, Karol, Kazimierz, Łukasz, Paweł, Tomasz, Walenty	2	Barbara, Łucja, Magdalena	4
Feliks, Filip, Jacek, Jozefat, Krzysztof, Marek, Michał, Szczepan, Urban, Wincenty	1	Jadwiga, Małgorzata	3
–	–	Angelika, Brygida, Elżbieta, Ewa, Justyna, Kunegunda	2
–	–	Agata, Apolonia, Helena, Klara, Petronela, Salomea	1

Uwagi: w przypadku imion wielocłonowych uwzględniono tylko pierwsze imię. W przypadku jednego dziecka nie zapisano w metryce jego imienia.

Opracowanie własne na podstawie: Liber Baptisatorum Ecclesiae Neo Corcin. ab. An: 1730–1798, ADK, KMPNK, sygn. 2; Liber primus Natorum Ecclesiae Parochialis Neo Corcinensis ab Anno 1798–1808, ADK, KMPNK, sygn. 3.

Ważną funkcję pełnili świadkowie chrztu, czyli rodzice chrzestni. Badania przeprowadzone na podstawie rejestrów metrykalnych dowiodły, że dobór rodziców chrzestnych nie był przypadkowy⁷⁶. Czy więc rodzice chrzestni nieślubnych dzieci istotnie różnili się od tych, którzy trzymali do chrztu dzieci małżeńskie? Udzielenie odpowiedzi na to pytanie w świetle dostępnych źródeł nie jest łatwe. Wiadomo, że w parafii nowokorczyńskiej rodzice chrzestni pochodzili zwykle z tego samego stanu społecznego co rodzice biologiczni dziecka. Trudno stwierdzić, czy podobnie było w przypadku nieślubnych dzieci, ponieważ – jak wspomniano wcześniej – środowisko rodziców biologicznych dzieci nielegalnych nie zostało dokładnie rozpoznane w przypadku badanej parafii. Można jedynie wskazać, że swój udział jako

⁷⁶ Kukło, *Demografia*, 321; Daszkiewicz-Ordylowska, „Urodzenia”: 31; Kwapulińska, „Urodzenia”, 52; Żołądź-Strzelczyk, *Dziecko w dawnej Polsce*, 84; Rejman, *Ludność podmiejska Rzeszowa*, 88.

rodzice chrzestni dzieci z nieprawego łoża mocno zaznaczyli przedstawicieli stanu szlacheckiego. W przypadku 12 chrztów przynajmniej jeden przedstawiciel tego stanu pojawił się jako chrzestny, a w przypadku 10 – kompletna para chrzestnych reprezentowała szlachtę. Jako rodzice chrzestni dzieci pozamażeńskich aktywne były również osoby pochodzące z najbliższego otoczenia kościoła parafialnego. I tak ośmiokrotnie nieślubne dzieci do chrztu trzymał jeden z dzwonników kościoła nowokorczyńskiego, a jednokrotnie uczynili to: żona jednego z nich oraz miejscowy organista⁷⁷. Przedstawiciele służby kościelnej byli dość dyspozycyjni jako rodzice chrzestni, szczególnie tych nieślubnych dzieci, których matki pochodziły spoza parafii i tym samym nie posiadały na miejscu rodziny czy znajomych mogących zostać chrzestnym⁷⁸. Co ciekawe, w kwietniu 1751 r. ojcem chrzestnym nieślubnego dziecka, które powiła mieszkanka Nowego Korczyna Joanna Ragankiewiczówna, został miejscowy duchowny, ksiądz Jacek Goleński⁷⁹. Wiadomo skądinąd, że osoby duchowne bardzo rzadko podejmowały się roli rodziców chrzestnych, więc dla Ragankiewiczówny musiał być to niewątpliwie zaszczyt⁸⁰.

Urodzenie nieślubnego dziecka nie skazywało kobiet na prowadzenie życia samotnych matek, chociaż zdecydowanie osłabiało ich szanse na zamążpójście i założenie rodziny. W przypadku badanej parafii zdarzało się, że kobiety, które powiły potomstwo jako panny, zawarły w późniejszym czasie związki małżeńskie. Oczywiście kobieta czasami brała ślub z ojcem swojego potomka, ale można być tego pewnym jedynie w przypadku, gdy personalia męża tożsame są z danymi ojca dziecka w metryce chrztu. Na przykład wspomniana już wcześniej Joanna Ragankiewiczówna niecałe trzy miesiące po narodzinach dziecka wyszła za „generosi” (czyli „szlachetnego”) Macieja Popławskiego⁸¹. Podobnie było w przypadku Walentego Michałowskiego i Marianny Kubalszconki. Wprawdzie mieli oni nieślubnego syna, ale – jak można odczytać z metryki – w momencie jego chrztu wiadomo już było, że para zamierza się pobrać⁸². W badanej parafii zdarzały się

⁷⁷ Liber Baptisatorum Ecclesiae Neo Corcin. ab. An: 1730–1798, ADK, KMPNK, sygn. 2, k. 88v, 95v, 140v, 142v, 148, 152v, 173, 174, 224, 228.

⁷⁸ Wiadomo też, że służący kościelni stanowili wsparcie w ówczesnie nierzadkiej sytuacji zagrożenia życia dzieci (zarówno tych legalnych, jak i nielegalnych), które wedle nauczania Kościoła należało ochrzcić przed śmiercią.

⁷⁹ Matką chrzestną dziecka została „famata” Rozalia Goleńska, być może krewna lub powinowata wspomnianego duchownego – Liber Baptisatorum Ecclesiae Neo Corcin. ab. An: 1730–1798, ADK, KMPNK, sygn. 2, k. 65.

⁸⁰ Rejman, *Ludność podmiejska Rzeszowa*, 92–93; Wyźga, *Parafia Raciborowice*, 193–194.

⁸¹ Liber Copulatorum Ecclesiae Neo Corcin ab An: 1622–1782, ADK, KMPNK, sygn. 26, k. 175. Wiadomo z metryk, że para miała jeszcze później czworo dzieci.

⁸² Pleban zapisał w metryce, że było to dziecko przedmałżeńskie; Liber Baptisatorum Ecclesiae Neo Corcin. ab. An: 1730–1798, ADK, KMPNK, sygn. 2, k. 142. Rodzice istotnie zawarli ślub w tym kościele niecały miesiąc później – Liber Copulatorum Ecclesiae Neo Corcin ab An: 1622–1782, ADK, KMPNK, sygn. 26, s. 207.

też sytuacje zgoła odmienne, np. gdy kobieta przyniosła do chrztu syna, choć była wówczas od dwóch lat wdową⁸³.

W metrykach parafii odnotowano przypadki kobiet, które posiadały więcej niż jednego potomka z nieprawego łoża (pomijając urodzenia bliźniacze). Trudno jednak w świetle dostępnych źródeł jednoznacznie wskazać tego powody. Nie sposób ustalić, czy był to efekt prowadzenia rozwiązłego życia i przygodnych kontaktów seksualnych, uprawiania prostytucji czy po prostu świadectwo trwania w związku nieformalnym⁸⁴. I tak, że niejaka Konstancja Tomaszowska posiadała czworo pozamałżeńskiego potomstwa⁸⁵. Z kolei Apolonia Wytrwałowna miała dwoje nieślubnych dzieci⁸⁶.

W podsumowaniu można stwierdzić, że udział chrztów dzieci pozamałżeńskich w ogólnej ich liczbie w parafii Nowy Korczyn w drugiej połowie XVIII w. przedstawiał się podobnie jak w innych parafiach miejsko-wiejskich w tym czasie. Jednak uzyskany ponadczteroprocentowy odsetek z pewnością nie odzwierciedla pełnej skali takich zdarzeń. Kler parafialny nie demonstrował w zapisach swojej niechęci do nieślubnych dzieci, nawet w postaci nadawania im rzadkich i nietypowych imion. Oszczędny charakter zapisów w metrykach uniemożliwił sformułowanie odpowiedzi na wiele pytań badawczych. Nie udało się scharakteryzować środowiska społecznego matek nieślubnych dzieci ani ustalić ich rekrutacji terytorialnej. Nie są także znane bliższe okoliczności posiadania nieślubnego potomstwa.

⁸³ Liber Baptisatorum Ecclesiae Neo Corcin. ab. An: 1730–1798, ADK, KMPNK, sygn. 2, k. 99. Badania wskazują, że wdowy nierzadko przyjmowały rozluźnioną postawę obyczajową po śmierci męża – Kukło, *Demografia*, 287.

⁸⁴ Tworzenie przez kobietę i mężczyznę związku nieformalnego, połączone z zamieszkiwaniem pod jednym dachem, stanowiło często preludium do zawarcia małżeństwa. Wiadomo, że wiele nieślubnych dzieci mogło stanowić owoc związków niezalegalizowanych (konkubinatów), w których żyli ich rodzice, z różnych powodów niemogący zawrzeć ślubu kościelnego. Zawarcie małżeństwa pociągało za sobą niemałe koszty (np. organizacji wesela), więc nie wszyscy mogli sobie pozwolić na formalne założenie rodziny, zob. Andrzej Wyczański, *Polska Rzecz Pospolita Szlachecką* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1991), 254; Marta Kołacz-Chmiel, *Mulier honesta et laboriosa. Kobieta w rodzinie chłopskiej późnośredniowiecznej Małopolski* (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2018), 62–63, 67; Kamler, „Dzieciobójstwo”: 180.

⁸⁵ Wiadomo, że urodziła dzieci w styczniu 1781 r., maju 1782 r., lipcu 1783 r. oraz sierpniu 1785 r. – Liber Baptisatorum Ecclesiae Neo Corcin. ab. An: 1730–1798, ADK, KMPNK, sygn. 2, k. 148, 151v, 155v, 165v.

⁸⁶ Wiadomo, że urodziła dzieci w sierpniu 1796 r. oraz styczniu 1799 r. – Liber Baptisatorum Ecclesiae Neo Corcin. ab. An: 1730–1798, ADK, KMPNK, sygn. 2, k. 227v; Liber primus Natorum Ecclesiae Parochialis Neo Corcinensis ab Anno 1798–1808, ADK, KMPNK, sygn. 3, b.p.

Konrad Kołodziejczyk

Extramarital Births in the Parish of Nowy Korczyn in the Years 1751–1800

Summary

The article presents the issue of extramarital births in the parish of Nowy Korczyn in the years 1751–1800. The analyses were conducted using an aggregate method. In the birth records of the Nowy Korczyn parish, in the second half of the eighteenth century, 179 baptisms of illegitimate children were recorded, constituting 4.4% of all births. Such a percentage of births out of wedlock is similar to the results obtained for other urban-rural parishes. Illegitimate births occurred significantly more often in the urban than in the rural part of the parish. In the Nowy Korczyn parish, there was a clear concentration of conceptions of illegitimate children in the spring and summer months. Twin births constituted a significantly larger percentage among illegitimate births than among legitimate births. Birth records do not contain too much information about the parents of illegitimate children, so the description of the social environment of people having such offspring is quite difficult. Most often, the data recorded in the records are limited to the name and surname of the mother. Fathers remain essentially anonymous in the records. It is known that a significant group of mothers of illegitimate children were migrants, but their territorial affiliation in the records remains a mystery. The baptismal names given to illegitimate children did not differ from the names given to legitimate offspring, although it is known that the parish clergy often stigmatized illegitimate children by giving them unusual and rarely occurring names. The selection of appropriate godparents for a child played an important role at that time. However, given that the social environment of the parents of illegitimate children has not been precisely identified, it is not possible to analyze their selection. Giving birth to an illegitimate child did not condemn a woman to lead a solitary life, as some of them later entered into marital relationships. The records also noted that some women had more than one child out of wedlock.